

MUSA CARULLAH BİGİYEF'E GÖRE NİHAİ/EBEDÎ KURTULUŞ

Dr. Mustafa AKMAN
Kırklareli Üniversitesi

Bilindiği üzere 'dinlerin hakikatlığı' ve 'nihaî/ebedî kurtuluş' mevzuları günümüzde daha çok 'Dinî Çoğulculuk' genel başlığı altında incelenmektedir. Biz de sonraki bölümde Carullah'ın felsefesine dair ifade edeceğimiz kanaatlerimizi bu bağlamı da dikkate alarak beyan edeceğiz. Bu yazıda olabildiğince Bigiyef'in -özet halinde- konuya dair kendi ifadelerini kullanacağız. -H/81-102 Yazının akışını ve konu bütünlüğünü sağlamak için bazen kendimiz aralara gireceğiz. Bigiyef diyor ki:

İnsan ulûhiyetle ilgili inancında çocukluk devresinden olgunluk/hakikat devresine doğru ilerlerken Allah bilir ne kadar ve nasıl inançları geçip gider. İnsanın bu ilerleyişi, çok yavaş seyreden bu geçişleri her halükarda 'dosdoğru yol' üzerinde gerçekleşen, doğru ve sahih bir ilerleyiştir. Bir tek ferdin akli çocukluk halinden filozofluk olgunluğuna doğru ilerlerken nasıl dosdoğru yol üzerinde bulunursa, tüm insanlığın akli da çocukluk çağı inancından hakikat inancına, aynı istikamet üzerinde ilerler ve geçer. Bu ilâhî sünneti Kur'ân'ın birçok âyeti de teyid eder -A/348.

İnsanlık âleminin medeniyeti nasılsa diyaneti de öyledir. İnsan medenî hallerinde şüphesiz tabii bir seyirle terakki ede gelmiştir. Geçmişte medeniyetin alt seviyelerinde bulunan insanlara, bugün, medeniyetteki gerilikleri yüzünden sövmek yahut onları ayıplamak nasıl doğru değilse, yine geçmişte dinin aşağı mertebelerinde bulunan insanlara sövmek ve onları tekfir etmek de asla uygun değildir -B/259.

Ben Kur'ân'ın irşadıyla gerçeği görüp 'Rabbimiz! Sen rahmet ve bilgi bakımından her şeyi kapladın' 40/7 gibi âyetlerin genel kapsamı içerisine her insanın, her milletin dâhil olduğunu kesinlikle bilirim. En merhametli olan Allah Teâlâ'nın son derece geniş mutlak rahmetinin kapılarını insanların yüzüne kapamamak için 'bütün insanlık âleminin kurtulacağına' hükmederim; benim bu meseledeki inancım budur. Bütün insanlarla güzel bir şekilde geçinmek için elbette ki 'ilâhî rahmetin herkesi kapsadığına', 'kıyamet gününde tüm insanların kurtulacağına' inanmak gerekir. Kendilerinin İslâmiyet'le beş paralık ilişkileri olmayan bu imamlar ve şeyhler diğer insanları tekfir etmekten utanmaz oldular -B/260.

'İlâhî rahmetin tüm insanlığı kapsamaması' teorisi, insanlık âleminin istikbâldeki hayatına esas olabilecek en aslî bir hakikat ve İslâmiyet'in ruhuna da en uygun teori olduğundan, öteden beri ilgimi çekmiştir. Benim düşünceme göre 'âlemlerin rabbi tarafından yeryüzünde halife olmak gibi yüce bir sıfatla şereflendirilen insanların ahiretteki ebedî bedbahtlıkları', merhametlilerin en merhametlisi olanın sonsuz rahmetine, mutlak hikmet sahibi Allah'ın sınırsız hikmetine pek de uygun düşmüyordu. Ahiret hayatındaki nihayetsiz zamanlara oranla bir saniye hükmünde olan dünya hayatında tam bir rahat yüzü görmeyen insanoğlunun çoğunluğu, gelecekte ebedî olarak bedbaht olacaksa, merhametlilerin en merhametlisi'nin bu zavallı insanları yaratmaktan maksadı

ne idi? İnsanların çoğunluğuna müebbet olarak azap edecekse o zaman O'nun rahmeti, gazabına oranla yok hükmünde olmuyor mu? Gönlümde kökleşen bu muamma beni daima rahatsız ederdi. Benim için ispat edilmesi gereken ilmî teorilerin en önemlisi 'ilâhî rahmetin kapsayıcılığı' teorisi olmuştu -B/263-264.

Kelam kitapları çözüm üretip kendisini aydınlatamayınca Carullah çaresiz, kendisince iki kapağı arasına insan aklını hapsetmek niyetiyle yazılmış olan böylesi kitapları bir tarafa bırakarak bütün ilimlerin aslı olan Kur'ân'a başvurmaya karar verdim, der ve devamla;

Kur'ân'ı anlamak için kelâmcılar ve usûlcüler tarafından kaleme alınan tefsirler bu hususta bana hiçbir fayda vermedi. Ben de mutasavvıfların eserlerine iltica ettim: Celaleddin er-Rûmî'nin Mesnevî'si, el-Kuşeyrî'nin Risâle'si, İbn Arabî'nin Fütûhat'ı bana bu konuda çok yardımcı oldu. Bu üç kitabın ve benzeri İslâmî eserlerin yardımıyla, kalbimde kökleşen şüphe düğümleri birer birer çözüldü. Kur'ân âyetleri birbiriyle çatışmayacak şekilde kalbime yerleşti. Allah'ın mutlak rahmetine hüsn-i zanla, insanlık âleminin ahiretteki istikbâline esaslı bir şekilde ve çok büyük bir ümitle bakışım, gönlüme gayet büyük bir genişlik verdi. 'Bütün insanların mutlak olan ilâhî rahmette ebedî kalacakları' düşüncesi, kalbime darlık değil çok büyük ferahlık verir oldu. Diğer dinlerin hiçbirinde bulunmayan böylesine yüce bir bakış açısını İslâmiyet'in yüce öğretilerinde görerek memnun olmaya başladım -B/267.

er-Rûmî Hazretleri Mesnevî'nin birçok yerinde ilâhî rahmetin herkesi içine alacağına dair birçok beyit söylemiştir. İbn Arabî Hazretleri de Fütûhât'ının birçok yerinde delilleriyle birlikte şu mânâda cümleler yazmıştır: 'Allah'ın rahmeti her şeyi kapsamıştır. Dolayısıyla varlık âleminde hiçbir şey yoktur ki bu rahmet'in şumulünde olmasın. Sakın bu geniş kapsamlı rahmeti, birilerine yasaklamak veya bazılarını tahsis etmek suretiyle daraltmaya kalkışma! Zira o, asla tahsis kabul etmez. İnsanlardan öyleleri vardır ki ilahî rahmet'in genişliği hakkında tartışır ve onun sadece tek bir zümreye (mü'minlere) mahsus olduğunu iddia ederler. Böylece Allah'ın, şumulünü, 'herkesi, her şeyi içine alacak şekilde' geniş tuttuğu engin rahmetinin çerçevesini daraltarak ona haciz koymak isterler -B/268.

İbn Arabî 'ahirette azabın bir gün sona ereceğine' ilişkin şer'î delilleri Fütûhat'ının çeşitli bâblarında ortaya koymakta ve bu inancı, şüpheye yer bırakmayacak surette kesin delillerle Bayezid-i Bestâmî, Cüneyd-i Bağdadî ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî gibi büyük zatlara dayandırmaktadır. Ben de 'Onlar ne güzel arkadaşdır' 4/69 diyerek bu üç zat gibi büyük âlimlerin görüşlerini taklit ettim. Bu büyük zatların yüce akıllarıyla açıklanan âyetleri gördükten sonra esaslı bir kanaat sahibi oldum. Âyete göre melekler Allah Teâlâ'nın yüce dergahında, yeryüzünde bulunan herkes için mağfiret dilemişlerdir 42/5. O halde ben de bu büyük meleklerle uyarak ahirette bütün insanlığın kurtulacağına inanabilirim' dedim -B/269.

Diğer milletlerin her biri, ahirette kurtuluşu, -büyük bir bencillikle- yalnız kendilerine tahsis ederlerken, 'ahirette bütün insanlığın kurtulacağı' inancı, İslâmiyet'in inançlarından biri haline getirilebilseydi, böyle yüce bir inanç İslâmiyet için çok büyük bir fazilet olmaz mıydı? -B/277.

4. ULUSLARARASI EL RUHA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

İşte ben bu konuda birine tabi olma yahut ortaya ilk koyma şerefine nail olmak maksadıyla, kalbimde kökleşen bir inancı herkesin istifadesine sundum. Dört-beş kişinin suçladığı gibi, bu meselede herhangi bir fitne ihtimali yoktur. Bu mesele şu anda tarafımdan halka arz edilmese bile şüphesiz yarın bir başkasının gayretiyle halkın görüşüne mutlaka sunulacaktır -B/278.

Elimde hiçbir delil olmasaydı bile böyle büyük bir fazileti, İslâmî öğretilerin esaslarından biri olarak vazetmek için elbette ki büyük bir gayret gösterirdim. Öyleyse elimde çok açık deliller varken şimdi niçin susayım? -B/277.

Biliyorum ki benim tezim ispatlandığında İslâmiyet'in yüzüne bir güzellik gelecektir. İslâmiyet'in yüceliği tüm dinler arasında daha bir artacak; İslâm akidesi 'Kurtuluş yalnız bana aittir' gibi, bencillik üzerine tesis edilmiş inançlardan temizlenecek; İslâmiyet'in hak oluşu cehennemle korkutma yoluyla değil, Kur'ân'da ilâhî nazımla bildirilen delillerle ispat edilecektir -B/290.

İnsanlar, ebedî hayatta sonsuza dek azap göreceklere, o zaman mutlak bağışlayıcı olan Allah'ın mutlak rahmeti ile kapsayıcı mağfireti nereye gitmiş olur? Bu şekilde azap eden bir zat, 'merhametlilerin en merhametlisi' olabilir mi? -B/277.

Kelâm kitaplarının tümü, 'İlâhî rahmet yalnızca mü'minleredir; kâfirlere yoktur' inancında birleşmişlerdir. 'İbadetlere mükâfaat vermesi Allah üzerine vâcibdir' sözünün sakatlığı, birazcık düşünülürse anlaşılır. Çünkü zerrelere varıncaya kadar bütün bir varlık âleminin sahibi olan Allah (c)'ın üzerine bir hakkı vâcib kılmak akl-ı selime aykırıdır -B/280.

Kelâmcılar, vaîd âyetlerinden cezanın vâcibliği'ni anlarlarken, ben ilâhî rahmetin genişliğine dayanarak Arab örfünün de delaletiyle 'Allah kıyamet gününde bütün insanların günahından vazgeçer' inancında olursam, Allah'ın huzurunda daha edepli hareket etmiş, Kur'ân'ı da daha güzel anlamış olurum -B/284-285. Kelâmcıların delillerini çürütme konusunda şimdilik bu kadarla yetiniyorum. Bundan sonra inşaallah Kur'ân'dan apaçık âyetleri, görebilen kimselere tevilsiz olarak arz edeceğim -B/286. Zira ben, lehinde veya aleyhinde, ilmî bir mesele üzerine yazı yazarken yalnızca Kur'ân'ın âyetlerine ya da Yaratılmışların Efendisi'nin sahih hadislerine dayanırım. Büyük âlimlere herkesten çok saygı gösterirsem de ilmî bir meseleyi açıklarken sözlerini delil olarak kullanmam -B/305.

Azap âyetlerinin ilâhî irade ile kayıtlandırılması: Kur'ân'da azap, 5/18 âyetinde olduğu gibi genellikle meşiyet ile kayıtlandırılmıştır. Azabın kendisi meşiyetle kayıtlandırıldığına göre elbette ki onda kalış ile sonsuzluğu da kesinlikle meşiyet ile kayıtlandırılmış olur. 11/106-107 âyetinde ise hem istisna hem de cehennemde kalışın, göklerin ve yerin devamı müddetiyle sınırlandırılması söz konusudur. 14/48 âyetinde de 'bu göklerin ve yerin bir gün son bulacağı' haber verilmektedir. Azabın ebediliği bu âyet ile kayıtlandırıldığı bellidir. Burada azabın hem kendisi hem de sonsuzluğu Allah'ın meşiyetiyle kayıtlandırılmıştır. Kur'ân'da zikredilen 'cehennemde/azabda ebedî kalış (hulûd)' ya istisna ya da belirli bir süreyle sınırlandırılmışsa tezimizin doğruluğunu gösteren son derece geniş bir alan açılmış demektir -B/293-294.

Allah'ın, istisnasız her canlının perçeminden tutması: 11/56 Bu âyetin şumulüne, tüm insanların dahil olduğunda şüphe yoktur. Her insan zaruri olarak sırât-ı müstakim üzerinde bulunur; yani inanç'ta çocukluk devresinden olgunluk (hakikat) evresine geçerken her insan 'doğru yol'dan gider. Dolayısıyla insanın, çocukluk çağı ile olgunluk çağı arasındaki inançlarından hiçbirinden ötürü muaheze edilmemesi gerekir -A/348-349.

Köre, topala, hastaya güçlük yoktur 48/17; 24/61. Şimdi insanların durumunu, Kur'an'ın âdetine (örfüne) göre değerlendirelim: Âyette geçen hârec (güçlük/zorluk) kelimesinin anlamı nedir? Şer'-i şerifin müsamahası ve hârec olur düşüncesiyle 'körlük, topallık ve hastalık' gibi bedensel özürlerden dolayı, mescide gitmek ve cihada çıkmak gibi kolay işler insanlardan düştüğüne göre; 'hakikatleri bulmak' gibi, insan aklına oranla çok ağır olan işler elbette ve şüphesiz şeriatça hârec olarak kabul edilir ve ulûhiyetle ilgili inançlar hususundaki tüm hatalar yine şer'-i şerifin müsamahası ile bağışlanır. Çünkü basit bir özürden dolayı kulun üzerinden hafif bir sorumluluk (teklif) düşerse, büyük bir özürden dolayı da daha ağır bir sorumluluğun düşmesi elbette ki hikmetin gereğidir -A/349-350.

İnsan için bu dünyada 'şaşkınlık' kadar büyük hârec olamaz. İnsan aklı için de hakikatleri bulma yolunda, yine şaşkınlık gibi, her zaman rastlanan bir durum bulunamaz. Şaşkınlık insan aklı için en ağır ve en çok rastlanan en büyük hârecdir. Dahası insanın aklına isabet eden belalar, bedenine isabet eden afetlerden çok daha fazla ve süreklidir. İnsanın bedeni, aklından daha çabuk olgunlaşır. Olgunlaşmama belası insan aklına çok fazla arız olur. Dolayısıyla, topallık gibi afetler şer'î sorumlulukların düşmesine sebep sayılmışsa, elbette ki 'olgunlaşmama' gibi doğal ve sürekli bir aklî afet; 'doğru yolu bulamama', 'şaşıp kalma' gibi en genel bir hârec'in affedilmesine şeriatça büyük bir sebep addedilir. Sonuç olarak hakikatleri bulma yolunda ilerlerken aklı kâfi gelmeyen veya gerçek dışı inançlara takılıp kalan kimse Allah indinde bundan dolayı sorumlu olmaz. Buna göre insanlık âleminde bugüne kadar ortaya çıkmış olan bütün dinlerin ulûhiyetle ilgili inançlarındaki hataları da elbette affedilir -A/351.

İmanın gelişim aşamaları: 'Ulûhiyet konusundaki her inancın hak olduğu'na bir diğer delilim, İbrahim Peygamber'in Kur'an'da geçen kıssalarıdır 6/75-79: Âlemlerin Rabbi ilk âyette 'göklerin âyetlerini gösterdik ki görüp de yakîn hâsıl etsin' buyurmuştur -A/353.

Bu açıklamaya göre İbrahim (a), Allah Teâlâ tarafından kendisine gösterilen 'göklerin ve yerin âyetlerini' gördükten sonra tedricî olarak üç aşamadan geçerek sonunda ulûhiyet konusundaki inancın kemâli olan dördüncü aşamaya ulaşmıştır. Dördüncü aşamada İbrahim (a), ulûhiyet konusundaki inancın son aşamasına ulaşmıştır. İbrahim'(in aklı) çocukluk devresinden, peygamberlik devresine gelinceye kadar üç safha geçirip neticede ulûhiyetle ilgili inancın zirvesi olan dördüncü safhaya ulaştığına göre insanlığın vahşilik aşamasından, en yüce semavî iman aşamasına gelinceye kadarki inançları da haydi haydi İbrahim'in hali gibi olur. Çünkü en büyük peygamberlerden biri hakkında, Kur'an'ın ikrarıyla caiz olan haller her insan için de caiz olur -A/354-355.

Allah'a ve âhirete inanıp sâlih âmel işleyenin kurtulması: Ulûhiyet konusundaki tüm inançların hak olduğu teziyle ilgili bir delilim de 2/62 âyetidir. Bu âyette kurtuluşun şartları belirlenmiştir: Hayırları emredip kötülüklerden meneden, Allah'ın varlığına, her âmelin karşılığının verileceği bir güne iman eden; bu iki imanın etkisiyle kötülüklerden korunan, sâlih âmeller işlemeye gayret eden kimse, istikbâldeki hayatında ebedî saadete nail olur -A/355.

4/14, 93 âyetlerine göre bir mü'mini haksız yere öldüren kimseler ile miras hususunda Allah tarafından belirlenen paylara tecavüz eden kimseler cehennemde ebedî kalacaklardır. Fakat bizim Eş'arîlerle Maturidîler bu iki hükmü kabul etmiyorlar. Kendi görüşlerini korumak amacıyla bu iki âyeti tevil, daha doğrusu tahrif ediyorlar. Buyursunlar, görelim tevil etsinler! Kendilerinin yaptığı gibi biz de Eş'arîlerin hatırı için kâfirin cehennemde ebedî kalma meselesini aynı şekilde tevil ederiz. Kendi mezhepleri için caiz gördükleri tevilleri, Eş'arîlerle Maturidîler belki kerem buyurup bize de ihsan ederler -B/295. Eğer tevilleri kendileri için yararlı olacak kadar aziz olup bize ihsan olunamazsa, o zaman biz kendi asıl prensibimiz - Kur'ân-ı Kerim'i asla tevil etmeme- tarafında memnuniyetle kalırız -B/296.

Şimdi ilâhî rahmetin herkesi kapsaması meselesiyle ilgili delillerimi birer birer arz edeyim diyen Bigiyef peş peşe sekiz adet delil sıralar:

I. Allah'ın azabına dilediğini uğratması ve rahmetinin her şeyi kaplaması 7/156 -B/298.

II. Rahmân-Rahîm ayırımı ve Rahmân'ın arş'a istiva etmesi: Kur'ân'da rahmetin kapsayıcılığı, istisnasız her şeyi içine alışı şeklinde açıklanır -B/302.

III. Allah'ın bütün günahları bağışlayıp kendisine şirk koşulmasını bağışlamaması: Kur'ân'da 'bütün günahları bağışlar' denmektedir -B/303. Şüphe yok ki bütün günahlar deyimi küfrü de kapsamaktadır. Bilindiği gibi Kur'ân 'Rahman hiç kimseye azap etmez' dememiş; aksine 'Allah bütün günahları bağışlar' buyurmuştur. Buna göre de 'Allah bütün günahları bağışlar' âyeti 'bundan başkasını dilediğine bağışlar' 4/48 âyetiyle hiçbir şekilde çatışmaz -B/304.

IV-V. Rivayete göre: 'O gün Allah şöyle buyurur: 'Melekler, peygamberler ve mü'minler şefaatta bulundu ve cehennemde, kalbinde zerre kadar hayır bulunan hiç kimse kalmadı. Geriye şefaataçı olarak merhametlilerin en merhametlisi kaldı'. 'Merhametlilerin en merhametlisi kaldı' mübarek cümlesinin mânâsı nedir? -B/309.

VI. Meleklerin yerde bulunanlar için mağfîret dilemeleri 42/5 -B/309.

VII. İsa'nın (a) 'Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen aziz ve hakimsin' demesi 5/118 -B/312.

Bu bölümdeki delillerime sonuç olmak üzere arz edeceğim sekizinci delilime giriş mahiyetinde birkaç söz söylemeyi münasip buluyorum -B/314:

1. Yeryüzünde bulunan dinlerden, herhangi birine inanan tüm insanlar Allah hakkındaki inançlarını elbette ki kendilerine göre bir akıl ve akıl yürütme esasları üzerine bina etmişlerdir. Ben bu görüşümü, dinlere ve insanlık âlemine bakış açıları çok geniş olan mutasavvıfların

büyüklerinin görüşlerinden iktibas ediyorum ya da Kur'ân'ın kelâm usulleriyle sınırlandırılmamış irşatlarından alıyorum -B/315.

2. Bizim kelâmcılar 17/23 ayetindeki kazâ'yı emir mânâsına alıp bu emri de 'şer'i emir' olarak kabul etmişlerdir. Güzel! Bizse kelimenin Kur'ân'da en yaygın kullanılış biçimini dikkate alarak kazaya, hüküm mânâsı vermeyi daha uygun bulduk. Bu durumda da dünyadaki tüm insanlar yalnızca âlemlerin rabbine ibadet etmiş olurlar -B/316.

Bu iki girişten sonra şimdi Allah'ın yardımıyla sekizinci delilimi arz edeyim:

VIII. Delilsiz olarak şirk koşanların hesabının rableri katında görülmesi: Ayette 'delilsiz olarak şirk koşanların hesabı yalnızca rableri katında görülecektir' 23/117-118 buyrulmaktadır. Peki ya 'bir delile dayanarak şirk koşarsa ne olacak? Keza 'insanın hesabı yalnızca rabbi katındadır' buyurulmuştur. Buradaki hesabın mânâsı nedir? Hesap sonunda, düşünürken, Allah'ın kendisine verdiği gücü kusursuz bir biçimde kullandığı ortaya çıkan insanın hali ne olacaktır? -B/317-318.

Delilsiz Şirkin Hesabı: Âlemlerin rabbi, kendine göre bir delile dayanarak şirk belasına düşen zavallılar ile var güçlerini harcamalarına rağmen sonunda delilsiz olarak şirk koşma sapıklığına düşen âcizler hakkında, yaratılmışların efendisine şöyle buyuruyor: 'De ki' Rabbim! Bağışla, merhamet et!' Elbette ki Cenab-ı Hak bu sözleri, peygamberlerin efendisinin dualarını istemek için söylemiştir -B/319.

Bu gibi bakış açılarını kabul yolunda bazı nasları tevil etme zorunluluğu ortaya çıksaydı, bunu da yapardık. Kaldı ki biz bu bakış açısını kabul yolunda şer'i nasları tevil etme belalarına da düşmedik -B/322.

a. İlâhî rahmetin mü'min-kâfir herkesi kapsaması, b. Ahirette tüm insanlığın kurtulacağı, c. İlâhî irade ile gerçekleşecekse azabın elbette ki bir gün son bulacağı. Bu üç büyük meselenin her biri ilm-i kelâm âleminde alışılmadık gibi görünseler de İslâm dünyasında yeni değil, aksine ashâb-ı kiram hazretlerinden ve isimleri saygıyla anılan en büyük müctehîdlerden, tâbiûndan nakledilen esaslı bir inançtır -B/323.

et-Taberî'nin Cami'ul-Beyân tefsirinden: İmam Şa'bî şöyle demiştir: 'İki yurttan en çabuk mâmur ve yine en çabuk harap olacak olanı cehennemdir'. 'Abdullah ibn Abbas şöyle demiştir: 'Yemin edilecek şeylerle yemin ederim ki bir gün gelecek cehennemin kapıları açılıp içerisinde hiç kimse kalmayacaktır' -B/323-324.

Bu noktada Carullah içinde yaşadığı dönemin sosyal durumunu tasvir eden mukayeseli bir değerlendirmeye geçiyor: Âlemlerin rabbi şöyle buyurmuştur:

Ancak iman edip sâlih âmeller işleyenler müstesna 103/1-3. Burada insan ile, Avrupa halkı; istisna tutulanlar ile de Rusya Tatarları kastedilmiş değildir.

4. ULUSLARARASI EL RUHA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

'Mü'minlere karşı kâfirlere asla yol vermeyecektir 4/141. Burada kâfirler ile Saksonya İngilizleri; mü'minler ile de Hindistan müslümanları kastedilmiş olamaz. Vakıa da bunun aksini göstermiyor mu? Keza 'Mü'minlere yardım etmek üzerimize borçtu(r)' 30/47. Burada mü'minler deyimi ile kimleri kastetmiştir? Dört-beş İngiliz elinde esir olan altmış milyonluk Hindistan müslümanlarını mı? Yahut... -B/328.

'Allah'tan ancak âlim kulları korkar' 35/28. Burada âlimler ile bizim Tatar mollaları keza 'sâlih kullarım vâris olacaktır' 21/105, sözündeki sâlihler ile de İstanbul kalenderîleri, Buhara nakşibendîleri kastedilmemiştir.

Kur'ân sâlihât ve hayrat ibareleriyle insanları güzel işlere teşvik ederken sâlihât ile tesbih çekmek gibi işlerle meşgul dünyadan habersiz zâhidleri kastetmemiştir. Cenab-ı Hak cennetlikleri de cehennemlikleri de açıklamıştır; fakat 'Cennetliklerin Anadolu Türkleri; cehennemliklerin de Amerikan İngilizleri olduğunu' söylememiştir -B/329.

Yoksa 'rahmet âyetleri bize, azap âyetleri diğerlerine' inancı, kendimizi aldatmaktan başka bir şeye hizmet etmiş olmaz. Semavî kitaplardan birine bağlı olduğunu iddia eden milletlerin çoğu harap olmuşsa, ancak şöyle bir inancın etkisiyle olmuştur:

Bunlar semavî nassların müjdelerini yalnızca kendilerine, kıyamet azaplarını ise sadece başkalarına tahsis ederek, semavî kitaplarda o kadar methedilen iman'ı dillerde dolaştırıp hayatta önemi olmayan bir-iki cümleden ibaret zannetmişlerdir. Doğru olarak anlaşıldığında insanları mutluluk yollarına ileten bu bir-iki kelime, yanlış anlaşıldığı için aynı insanların, durgunluk, tembellik ve atalet yataklarında istirahatata çekilmelerine sebep olagelmiştir. Peki, bunun sebebi nedir? -B/330.

25/63-74 gibi ayetleri hepimiz okuruz; fakat çoğumuz burada geçen Rahmân'ın kulları sözünden, yeşil cübbelere bürünerek cami ihtiyarlarına imamlık yapan yaşlı hocaların, ya da ömrü boyunca dört-beş kadın alıp boşamış gayet heybetli yaşlı şeyhlerin kastedildiğini zannederiz. Sonuç olarak; azap veya rahmet âyetleri muayyen kişiler itibariyle değildir. Yani 'Rahmet âyetlerinin muhatabı Tatarlar, azap âyetlerinin muhatabı ise İngilizler'dir' şeklinde tefsir etmek yanlıştır -B/331.

Ben Allah'ın, intikam arzusuna, ebedî gazap sevdasına esir olduğunu söyleyemem. Başıma gelmesi durumunda dayanamayacağım bir azaba, diğer insanların çarptırılacağını söylemeye de gönlüm razı olmaz. 'İslâmiyet'in hak olması için azabın mutlaka sonsuz olması gerekir' sözüne de haklılık payı veremem... -B/334.

Bir zamanlar geldi ki İslam alimleri Nasraniyet papazlarını yahut eski dinlerin rahiplerini taklit ederek, güya yalnız kendilerince bilinmesi caiz olan meseleleri, avam adıyla küçümsenen insanlardan gizleme yoluna gittiler. Fakat akıl yürütmeye bilinebilecek şeyleri sır gibi saklamak; açıklandığı takdirde bir fesada yol açabilir bahanesi ile bu tür meseleleri gizleme tarafı olmak asla mâkul bir tedbir olamaz -B/337-338. Allahın rahmetinin kapsayıcılığı (mü'min-kafir herkesi içine alışı), uluhiyet konusundaki tüm inançların hak oluşu gibi

meselelerin, günümüzde çevremize ve zamanımıza göre ehemmiyetinin olup olmadığı aramızda tartışma konusu olabilirse de meselelerin özlerinin ilmi-dini açıdan önemleri, önemlerine oranla da zorlukları elbette ki her insanın bile bileceği derecede açıktır -A/358-359.

Bigiyef'in düşüncelerini böylece özetledikten sonra konuya dair bu yönde görüş belirtmiş bir kısım zevattan da bir-iki cümle ile bahsetmekte fayda vardır. -H/81-102.

Cehm b. Safvan (v.128/745) ve Ebu Huzeyl el-Allaf (öl. 226/810 veya 201/816), Cehennem'in de Cennet'in de bir anlamda süreli olduğunu ve bir nevi yok olacağını söylerler. Bilindiği kadarıyla bunların dışında Cennet'in süreli olduğunu iddia eden yoktur. Ancak Cehennem'in ebediliği noktasında da bir ittifakın olmadığından söz edilmektedir. Dahası bir nevi sonlu olduğunu söyleyenlerin varlığı bilinmektedir -C/7/231, 4/305.

İbni Teymiye (1263-1328) ve İbn Kayyim el-Cevziye'nin (1292-1350) de Cehennem'in süreli olduğuna dair bir takım kanaatleri mevcuttur. Nitekim el-Kardavi'nin bu yöndeki kanaatinin referansı da bu iki zata nisbet edilen görüşleridir -D/18. Bu alimlerin bahsedilen görüşlerine dair bir polemik için bkz. E/95.

Ayrıca İhsan Eliaçık, Carullah'ın 'evrensel kurtuluş tezi'ni, 'dinlerin vicdanî birliği'nin mantikî sonucu olarak yorumlamak mümkündür, demek -F/27- suretiyle desteklerken; Muhammed Esed de Cehennem'in bir gün son bulacağı görüşünü biraz da Fahrettin Razi'ye dayanarak savunmaktadır. Burada Esed'in tercihini kendisine terk etmekle beraber, atıflarına bir miktar ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini ifade etmek istiyoruz -G/271-272.

A- *İnsanların Akîde-i İlâhiyelerine Bir Nazar, (İlâhî Adalet kitabının içinde, Mustafa Sabri'nin Yeni İslâm Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi ile birlikte basım), Sadeleştiren: Ö.H. Özalp, Pınar Yay., İstanbul 1996.*

B- *Rahmet-i İlâhîye Bürhanları, İlâhî Adalet kitabının içinde, Pınar Yay., İstanbul 1996.*

C- Bekir Topaloğlu, Cehennem Maddesi, Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA), İst. 1988 vd., 7/231-232; Yusuf Şevki Yavuz, Azap Maddesi, a.g. eser., 4/305-309.

D- qaradawi.net/site/topics/article.asp?cu_no=2&item_no=3728&version=1&template_id=187&parent_id=18.

E- [Ebubekir Sifil, İbn Teymiyye ve İbnu'l-Kayyim'in Cehennem'in Ebediliği Meselesindeki Görüşünün Tesbiti, İnkişaf Dergisi, Eylül-Kasım 2006 \(ebubekirsifil.com/index.php?sayfa=detay&tur=dergi&no=95\).](http://ebubekirsifil.com/index.php?sayfa=detay&tur=dergi&no=95)

F- İhsan Eliaçık, Dinlerin vicdanî birliği (yarindergisi.com/yarindergisi2/yazilar.php?id=27).

4. ULUSLARARASI EL RUHA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

G- Mustafa Akman, Kur'an Mesajı'nda Muhammed Esed -eleştirel bir yaklaşım, Çıra Yay., İstanbul 2007; (Ku'ran Mesajı, En'am 6/114., Hud 11/134., Lokman 31/6., Hicr 15/36., Zuhuruf 43/53., Ğafir 40/10., Zariyat 51/8., Nebe 78/12. 14. notlar).

H- Mustafa Akman, *Musa Carullah Bigiyefi Okumaya Giriş*, Çıra Yayınları, İstanbul 2007.